

doi <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.2>
УДК 821.163.41-1.09 Костић, Лаза

Рад примљен: 14.08.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Оригиналан научни рад

ЛАЗА КОСТИЋ, ПЕСНИК *SANTA MARIA DELLA SALUTE*¹

Из перспективе великог финала песништва Лазе Костића и његове песме „Santa Maria della Salute“ сагледавају се неке од дефинишућих карактеристика поетике великог песника српског романтизма. На основу резултата досадашње веома разуђене и вредне традиције тумачења уз одређена нова уочавања тумачи се Костићева „лабудова песма“ као сводна песма његове лирике у којој је могуће препознати посттрагички моменат идејног хоризонта његовог стваралаштва и превазилажење 'трагичне уклетости фрагментом'.

Непуних је осамдесет година од тренутка када је Исидора Секулић у есеју посвећеном Лази Костићу упитала: „Знате ли цркву Santa Maria della Salute? Она се диже на западној страни Венеције, изван града, на острву Сан Ђорђио. На њеној се кули распрскава венецијанско сунце кад тоне. Сваки дан има у Венецији људи који желе да сами седе и не скидају очи са куполе, латинске архитектуре која стоји на словенској основи. Пред вече, Сан Ђорђио и црква Santa Maria della Salute чини сцену поезије и смрти.“²

¹ Рад представља текст предавања припремљеног за Трибину „Годишњице“ Друштва Свети Сава којом је ово друштво желело да обележи 110 година од смрти Лазе Костића (1841 – 1910). Предавање настаје на основу досадашње традиције тумачења како Костићевог дела уопште, тако и његове „лабудове песме“ *Santa Maria della Salute*, којој припадају и објављени резултати наших проучавања дела великог песника српског романтизма, донете у овом тексту уз одређена наша нова уочавања.

² Исидора Секулић, *Лаза Костић у: Лаза Костић. 1910 – 1960*, приредио Младен Лесковац, Српска књижевна задруга, Коло LIII, књига 359, Београд, 1960, 343. Тај есеј Исидоре Секулић први пут је објављен 1. марта 1941. године у „Српском књижевном

У њему је велика списатељица подарила друго, ново значење називу чудесно лепе барокне цркве која је надахнула бројне уметнике да свој доживљај њене лепоте преобразе у универзално естетско овековечење. Оно које притиче у свест свих који данас изговоре најзвучнији рефренски стих српског песништва. Оно које се одвојило од свог примарног носиоца и постало синоним за једно упосебљено чудо, чудо које је прострујало песничким хабитусом великог српског песника учинивши да име које је молитвено изговорио у тренутку своје велике молитвене исповести постане синоним његове егзистенције.

Јер, када каже „Та је песма велики дитирамб љубави, и велика химна трагедији. Има у њој од хеленског и од романтичног духа. Има од архитектонске чврстине и усправљености стуба. Има од оргуљског бруја. Има од сукљања лаве и ватре, и има зато на једном месту и изгоретину. Али песма та је оно што је хтела бити, и што нам је још требало до Лазе: не крик него дуги урлик титана. Али титана који класично зна шта је стил, због чега је урлик испресецај тајанственом литанијом скрушења и умирања: *Santa Maria della Salute*.“ (344), Исидора Секулић наводећи шта све постоји у тој песми, истовремено наглашава шта пре ње није постојало – уцеловљено – да бисмо добили израз суштине Костићевог певања. Ако је то урлик, „дуги урлик титана [...] испресецај тајанственом литанијом скрушења и умирања: *Santa Maria della Salute*.“, онда је та песма неопходни елемент без којег песничко биће Лазе Костића не би било изражено већ само дато у фрагменту, како би Исидора Секулић рекла, а отуда ни наша представа о њему не само да не би била потпуна, већ не би била тачна, права. Онда је та песма он сам. Јер, у њој је исказано све оно до тада затомљено рациом, прекриљено иронијом, потиснуто конформизмом да би њоме било освешћено истином и изнето храброшћу о суочењу са истином о ’трагичној уклетости фрагментом’ која је – све до спознања трагичке кривице – пребивала у свакој онемогућености, недовршености, потрагама, бежањима, страховима, слутњама...³ Отуда је урлик титана о којем говори Исидора Секулић дуг, отуда у њему скрушење, отуда у њему и боли и помирености.

Зато смо за потребе овог предавања, којим у години када се навршава неколико годишњица везаних за живот и рад Лазе Костића (1841 – 1910) Друштво „Свети Сава“ жели да обележи 110 година од смрти тог великог

гласнику“. НАПОМЕНА: сви наводи из овог текста дају се према том издању уз навођење странице у загради на крају навода.

³ О томе Исидора Секулић проицљиво закључује да је наш песник видео „да ће он, Лаза Костић, који је, као највећи песници, добио божанску лакоћу да каже све што га узнемирава и мучи – ein Gott gab mir zu sagen was ich leide, певао је Гете – видео је Лаза да ће умрети „неисказан“, и написао у заранке живота, уосталом као увек, храбре и елегантне стихове, иако горке: „Неисказан још оста / неисказан јад. / Неисказано доста / што боли тек сад.“ (332)

песника српског романтизма који се с правом назива и 'песником XX века', на основу њених стихова издвојили неке од кључних речи Костићевог погледа на свет из којег су исткани и поетички и идејни хоризонт његовог песништва. Јер, као што је у традицији тумачења „најсилније љубавне песме српске књижевности“ примећено већ од првих написа њој посвећених у новом, великом таласу рецепције Костићевог 'певања и мишљења' у времену српске модерне, та песма је сублимирани израз и песничке онтологије, и панкалистичког поимања света, и мелодијског струјања стиха и строфе, и песничке самосвести, и егзистенцијалног трагизма Лазе Костића. Тако ће Милан Кашанин у њој препознати реку понорницу „која се сакрила под земљу, Костићева поезија се у тој његовој увирној песми појавила плаховитија, шира и дубља него кад је потекла са свог изворишта [...]“.⁴ док је Божидар Ковачевић закључио да у тој песми „налази примене целокупна мисао и сва естетика Лазе Костића; све његове теорије о књижевности, сва његова начела поетског стварања и поезије уопште.“⁵

*Опрости, мајко света, опрости,
што наших гора пожалих бор,*

Сам почетак песме оглашава њену везу са стиховима једне друге Костићеве песме који у великом финалу његовог песништва и/или живота иницирају обраћање Богородици. Јер, у песми *Дужде се жени!*, први пут објављеној 1879. године, Костић је осудио сечу словенских шума са далматинских простора у време венецијанске управе над њима да би се на подлози од њих сачињеној сазидала црква Santa Maria della Salute у Венецији (1631 – 1687). Настала као поклич слободи словенства и српства, та песма оспољава песников дубоко заоштрен однос према католичком мадонизму који је проткао неколико његових дела написаних у то доба. Истраживачи ту пре свега наводе једно Костићево предавање које је под насловом *Илијада. Поглед на једну лепу главу* објављено 1872. а у којем је „упоређујући став мајке Јевросиме према Марку Краљевићу са односом свете Марије према Исусу, изрекао неколико blasfемичних речи на рачун Марије и назвао 'обожаване Богородице и непорочног јој зачела' – католичким *мадонизмом*.“⁶ Теолози и историчари религије бележе да се од тренутка када је на Сабору у Ефесу 431. године

⁴ Милан Кашанин, *Судбине и људи*, 80.

⁵ Божидар Ковачевић, *Лазе Костић*, Циклус предавања на Коларчевом универзитету у Београду под насловом: „Велики песници о поезији“, Београд, 1964, 183; Наведено према Драгиша Живковић, „*Santa Maria della Salute*“ као завршина песма Лазе Костића, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 32 (1984), св. 3, 355.

⁶ Драгиша Живковић, „*Santa Maria della Salute*“ као завршина песма Лазе Костића, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 32 (1984), св. 3, 356.

проглашена Богородицом (theotokos) око њеног лика „почиње стварати мистичка ауреола надземаљског посредника између људи и њезина сина, чијим се заузимањем може остварити непосредна веза с њиме. На тај начин М[арија] постаје такођер предмет изљева једног смјера католичке мистике [...]. Посебни одвјетак католичке монолатрије (в.) посвећен је обожавању Мадоне – Марије као Кристове мајке, и то нарочито од протуреформације наовамо (в. мариологија). Оно је добило наглашену формулацију о догми о безгрешном зачећу њезине мајке Ане коју је папа Пио IX прогласио год. 1854. и коју нападају све остале кршћанске цркве.“⁷ Имајући на уму Костићеву ерудицију и широку обавештеност, не треба искључити наведене околности као део атмосфере у којој настају његова дела седамдесетих година XIX века инспирисана политичким положајем српског народа у Аустро-угарској царевини и надахнута родољубивим односом према српској/словенској култури, јер „кључни моменти м[ариологије] кулминирали су баш у оним хисторијским моментима кад су се пред католицизмом и експлоататорским класама чију је власт католицизам подржавао и бранио, постављали озбиљни проблеми. [...] Догма о безгрешном зачећу Мадоне год. 1854. била је проглашена пошто се пролетаријат почео политички организовати послје неуспјеха 1848.“⁸

За Костићев тадашњи однос према мадонизму од значаја је и његова позна драма *Пера Сегединац*, стварана 1875. а објављена 1882. у којој се негативитет лика митрополита Викентија Јовановића додатно наглашава његовим поређењем лика Сегединчеве кћери Јуле са Рафаеловом Сикстинском мадоном и утврђује да се иза свештеничке одоре крије лицемер одређен плотским нагонима који је спреман да прихвати унијаћење Срба у Аустријској царевини:

„Сад ти мене чуј!
У Бечу видех једну прилику
из Рима што је онуд пронеше.
Немачки један за њу, веле, краљ
половину је продао државе.
Приповетка је да је насликао
Аранђео свети, Рафаило сам.
приказује ти мајку божију
у свој дивоти славе небеске,
на десници јој чедо, млади Бог,
анђелски кор над главом благује,
око ње слава, блаженство и рај.

⁷ „Marija“ у: Oleg Mandić, *Leksikon judaizma i kršćanstva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 302–303.

⁸ „Mariologija“, у: Oleg Mandić, *Leksikon judaizma i kršćanstva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 304.

Ал' ни у сина ни у матере
 на лицу нема блажености те.
 Из очију им читаш тугу, бол;
 далеко им се поглед упире
 у једну тачку, један кобни знак:
 и сину се и божјој матери
 сред назагледне славе небеске
 привиђа грдан откуп суђени,
 но који свету може бити спас,
 те славу ту заслужић занапек;
 усред милости срца божијег
 привиђа им се распетије, крст:
 у детињој у дивној зеници
 наговештен разазнајеш му знак.
 На ту ме слику живо подсећа,
 јуначе Перо, ова твоја кћи:
 лепота јој и куће твоје глас
 око ње слика рајско блаженство,
 ал' ока црног зрака дубока
 открива тајне неке туге бол.“

(III, 1)⁹

О симболици ове чудесне Рафаелове слике – која је интригирала велике уметнике немачког романтизма – у Костићевој драми, али и о његовом односу према мадонизму постоји низ занимљивих студија.¹⁰ Тек, *Santa Maria della Salute* представља израз зрелости проистекле из отклана од иронијског и циничног ка молитвеном и исповедном и из превладавања разлика зарад лепоте. Тај израз је остварен у преплету различитих слојева: „биографски моменат живота, чији непосредни импулс преносе фрагменти очуваног песниковог дневника, појављује се као део његовог погледа – са завршног мотришта – на сопствено песништво, у којем распознаје сопствену заблуделост у часу када некој посебности, овде се ради о *нашим* боровима, даје предност над лепотом, коју одбија само зато што је *туђа*. На делу је, дакле, унутрашње просветљење у смеру лепоте: национална мисао је потиснута, али не у корист циничности и ироније, него у корист лепоте као апсолутног доживљаја једног *искушаног* живота,

⁹ Лаза Костић, *Драме*, Сабрана дела Лазе Костића, Матица српска, Нови Сад, 1989, 425–427.

¹⁰ Посебно место у том смислу припада студијама Војина Матића (*Две Марије*, Књижевност, 1971, бр. 2, 120–127) и Љубомира Симовића (*Белешке о Лазу Костићу*, Књижевност, 1973, бр. 3, 240–257). Уп. и наше тумачење „*Пера Сегединац* Лазе Костића: фигура мученика и трагичка кривица“ у књизи Зорица Несторовић, *Богови, цареви и људи. Трагички јунак у српској драми XIX века*, Чигоја штампа, Београд, 2007, 208–228.

сасвим подударно Хелдерлиновом пророчком сазнању да онај „ко у најдубље зре“ „ко је прозрео свет“, нема другог избора, јер „на крају се често / мудар приклони лепоме“.¹¹

Црква *Santa Maria della Salute* подигнута је у славу Марије, Христове мајке, уз наду да ће она као заштитница Венеције спасити град од куге која је оставила страшне последице и донела велике губитке у људству. Стога је црква посвећена Госпи од Здравља. Ово упосебљење одређено историјским околностима унутар којих верници трагају за надом и утехом и обраћају се Христовој мајци као заштитници здравља, говори у прилог тези коју је у вези са *Santa Maria della Salute* поставио Зоран Мишић о извођењу идеје спасења из домена сакралног и превођење у домен естетског. „Лаза Костић је родоначелник сунчане стазе наше поезије. Он припада оној породици озарених европских духова, баштиника медитеранске културе, који су видели равнотежу у поретку свих ствари, и у по мукле ноћи казивали дан, веровали и верују и данас да свакој невољи има спаса. Није случајно Лаза Костић своју најлепшу песму крстио именом *Santa Maria della Salute*. Као и у косовском циклусу, његово приклоњење „царству небеском“ нема ничега од религиозне мистике: црква је Госпе од Спаса у његовој песми само симбол универзалног назначења поезије, њене службе идеалу врховне хармоније. Од народног певача Лаза се разликује по томе што је етичком императиву претпоставио естетички, и то је био благотворан подухват, који је, у суштини, ишао за тим да наш херојски епос, да наша народна митологија, у којима је романтизам видео само патетику и жар историјских обрачуна и локално-практичних референција, добију што више од универзалног значења, да нађу своје место у духовној заједници света.“¹²

*Опрости, мајко, много сам страдао,
многе сам грехе покајо ја;*

Обраћање Богородици, изведено у егзистенцијалној скрушености која је први корак на мистичкој стази просветљења, Костић изводи у молитвеном, исповедном тону. Тражећи опроштај и разумевање, лирски субјекат већ на самом почетку песме себе одређује као оног који је прошао и кроз чињење греха и кроз покајање али не и као оног којем је сада потребна утеха од „[...] мајке која је изгубила сина и која у својој боли има разумијевања за људске тегобе те стога може бити посредник заступајући њихове молбе пред Богом [...]“¹³ што је, не заборавимо, мариолошки модел у чијем је основу култ

¹¹ Мило Ломпар, Зорица Несторовић, *Поезија Лазе Костића*, у: Лаза Костић, *Песме*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, 17.

¹² Зоран Мишић, *Лаза Костић*, у: *Лаза Костић. 1910–1960*, приредио Младен Лесковац, Српска књижевна задруга, Коло LIII, књига 359, Београд, 1960, 361–362.

¹³ *Mariologija*, у: Oleg Mandić, *Leksikon judaizma i kršćanstva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 304.

Мадоне. Тренутак освешћења неопходан да би се остварио нови живот чији је весник идеална драга. Односно, како Драган Стојановић с правом истиче: „Онај ко може да се каје, није изгубио своју прошлост, нити ју је заборавио – она за њега и даље, као билост, постоји. Кајање треба да преосмисли оно што је у минулом животу било прогрешно или се касније указало као погрешно. Садашњост је, дакле, захваљујући кајању, у живој вези са прошлостју. Покајање је припрема за нови живот, у будућности, као почетак његове поправке и усавршавања. Она је део самоспознаје, освешћивање за сопствену кривицу и предуслов за ослобађање од ње; то није напуштање своје прошлости, већ њено надилажење и превазилажење.“¹⁴

Тренутак освешћења отуда као да је тренутак снаге јер је испуњен надом чак и онда када идеална драга постане мртва драга. Како је то могуће? Могуће је јер се лепота појављује као једино извориште и исходиште света. Ускићен архитектонском лепотом цркве, лирски субјекат ће најпре признати свој грех песничког обрушавања на догађаје везане за њену изградњу. Али, то је само први, површински слој његовог кајања. Оно се не исцрпљује у песничком огрешењу о лепоту цркве већ је раслојено у низ егзистенцијелних пораза и победа, грехова и њиховог икупљења, једног трајања које тишти лирски субјекат и које се као оно што га је 'трвало подмукло' препознаје у његовом окретању од суштинског ка периферном што га је онемогућило да уцелови себе. До тог сазнања, судећи према исповести Богородици, лирски субјекат долази након искуства љубави од које је за живота идеалне драге 'луд, мудро утекао', да би јој се по њеној смрти препустио, у преосмишљеним и временским и просторним димензијама и садржају сопствене егзистенције. Кретање из 'безњенице у рај', посведочено у исповести Богородици, омогућава да она од које лирски субјекат 'све види и све зна' постаје носилац условно гледано новог култа, новог сунца, новог живота. То је омогућено остваривањем љубави по смрти идеалне драге јер она долази њему, у сну, као господарица 'тајних сила', љубави која је као брачна и породична, у којој су песме њихова деца која настају као последица њихових љубавних састанака.

Овако предочена, љубавна тема с мотивима мртве драге и песама као порода сусрета љубавника између јаве и сна... заиста носи, како сматра Мишић, обележја конвенционалности романтичарске тематике. Али, уколико је доведемо у везу са уводним строфама песме које претходе наративу о појави идеалне драге у животу лирског субјекта, приметимо да лирски субјекат своје кајање прекриљује најпре болом услед смрти драге за коју криви свој кукавичлук и немоћ, а потом радошћу што сазнање о природи љубави и њеном значају за његов живот – и овоземаљски и оноземаљски – омогућава да спозна своје 'залуте' и заблуде од којих је једна и она песма у којој жали за сечом словенских

¹⁴ Драган Стојановић, „Између астралног и сакралног. *Santa Maria della Salute* Лазе Костића“, *Поверење у Богородицу*, Досије, Београд, 2007, 33.

борова који су уграђени у темеље латинске барокне базилике. Лирски субјекат посведочава чудо љубави као основе његовог постојања које је у суштини његово стваралаштво. И стога је ова песма истовремено и „велики дитирамб љубави, и велика химна трагедији“ јер њен идејни хоризонт показује посттрагички тренутак односно онај тренутак који долази након спознаје трагичке кривице, након сазнања о хибрису. „У тренутку док страда, крив без кривице, јунак не поседује свест о разлозима сопственог несрећног усуда. Јунаци трагедије који умиру – тако је отприлике написао неки млади трагичар – већ су одавно мртви пре него што почну да умиру.“⁴¹ Приближавајући се финалној тачки сопственог урушења, започетог негде у времену пре самог почетка драме у којој ће се окончати, јунак истовремено осваја поље спознаје сопственог постојања. Истина о њему самом долази на крају, обележена тишином и хладноћом језе, које прате моменат трагичког анагнорисиса. „Чисто звуче овде и непомућено тонови трагичне мудрости: чудо живота, судбина трагедије само је оно што разоткрива душе. Одвећ туђи а да би били једно другом непријатељи, стоје овде једно наспрам другог: оно што разоткрива и оно што је откривено, повод и откровење. Јер поводу је туђе оно што се његовим додиром ту открива, узвишеније је и потиче из других светова. И туђим погледом мери сада већ самосвојна душа цело своје раније постојање.“⁴² „⁴⁵

Тренутак *Santa Maria della Salute* долази након тога. Стога он није одређен тишином већ ’урликом титана прожетим литанијем’, како би рекла Исидора Секулић. Урлик је знак постојања великог бола који је рефлектован исповешћу и прекриљен надом која не проистиче из вере у опрост већ из сазнања о чуду љубави. Лирски субјекат је своје грехе освестио и покајао и он – оживљавајући предисторију мистичког искуства песништва-као-живота кроз љубав-као-живот – посведочава своју изабраност да буде управо то што јесте. У суочењу са смрћу Костић је на свој прошавши живот гледао очима старих Грка и видео силу судбине која је кројила његово земаљско време. Видео је своју ’трагичну уклетост фрагментом’ и окренуо се свом последњем делу као посттрагичком изразу спознаје и измирења, ’урлика и литанија’.

*Тад моја вила преда ме грану,
летше је овај не виде вид;*

У *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности као прво објашњење глагола **гранути** наводи се „**гра̑нути**, гра̑нѐм свр. трен. **1. а. обасјати, засијати, засветлели** (обично

¹⁵ Зорица Несторовић, „Јунак и његова судбина“, *Богови, цареви и људи. Трагички јунак у српској драми XIX века*, Чигоја штампа, Београд, 2007, стр. 27. Напомена: у одломку су два навода одређена фуснотама 41: Đerd Лукаћ, „Metafizika tragedije“, превела Vera Stojić, у: *Teorija tragedije*, priredio Zoran Stojanović, Nolit, Београд, 1984, 133. и 42: Ђ. Лукаћ, „Metafizika tragedije“, 129.

о Сунцу, Сунчевој светлости).“¹⁶ Иако има примера употребе глагола **гранути** у вези са изненадном појавом месечине или начином јављања пролећа, основно језичко осећање овај глагол везује за Сунце. То додатно потврђује и постојање израза **гра̀нису̀нце** забележен у овом речнику: „гра̀нису̀нце с индив. *Време када се рађа сунце, зора.*“¹⁷ Тренутак појаве идеалне драге у животу лирског ЈА песме *Santa Maria della Salute* отуда је – како је у литератури већ примећено – изједначен са рађањем/помаљањем сунца, односно са обасјаношћу сунчевим зрацима односно са почињањем новог живота. Носилац те промене је идеална драга која се назива *вилом* и одређује до тада невиђеном лепотом, способношћу да вида, али и рањава, и погледом. У доживљају лирског субјекта она се поистовећује са вилом чаробницом која је животодавна. Као носилац соларног принципа, вила оживљава лирски субјект који је неспреман да се ономе што осећа препусти што узрокује њену смрт која доводи до апокалипсе: „Помрча сунце, вечита студ, / гаснуше звезде, рај у плач бризну, / смак света наста и страшни суд.“ Тек ће смрт сунца и звезда, настанак леденог доба и жалост у рају показати коју врсту светлости је вила-сунце исијавала.

Треба приметити да се за живота идеалне драге однос лирског субјекта са њом драматизује искључиво погледом. У строфама које су томе посвећене, лирско ЈА најпре наглашава „лепше је овај не виде вид“, да би касније његов поглед ка њој заменио њен поглед ка њему „Она ме гледну. У душу свесну / још никад такав не сину глед;“. Овом приликом желели бисмо само кратко да нагласимо да се у Костићевом стваралаштву често јављају мотиви ока и погледа. Они стоје у непосредној вези како са мотивом љубави што показује, на пример, наша анализа драме *Максим Црнојевић*,¹⁸ али и са мотивима песничког стварања и надахнућа о чему смо писали у тумачењу песме *Постанак песме* коју смо из тих разлога и одредили као Костићеву програмску а не само љубавну песму.¹⁹ „Означавање светлости као извора из кога настаје свет, тачније песма-као-свет, уобичајено је у Костићевој естетичкој мисли. Изводећи на основу заједничког корена речи *свет* и *светлост* закључак да тек ’светлост чини свет светом’ песник указује на кључни предуслов настанка сваког космоса, па и песничког. ’Светлост је заиста најзначајнија, најнепосреднија, најприметнија осовина васелене’; пише песник у *Основама лепоте у свету*.

¹⁶ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига III, *вразнути* - *гушчурина*, Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности, Београд, 1965, 572.

¹⁷ *Исто*, 567.

¹⁸ О томе смо опширно писали у: Зорица Несторовић, „Трагички јунак и маске“, *Богови, цареви и људи. Трагички јунак у српској драми XIX века*, Чигоја штампа, Београд, 2007, 176–208.

¹⁹ Зорица Несторовић, „Мотив постања у лирици Лазе Костића“, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 26, св. 1, Београд, 1997, 373–382.

На свом путу од песниковог срца до листа папира зрак прелази преко ока вољене жене и кроз њега са прелама. У контексту љубавне тематике ово место у песми сасвим је оправдано, но, појава ока чини се да овде има дубљу, односно, естетичко онтолошку заснованост јер, како песник бележи, управо је око 'строј што свет најпрече, најживље, најобилатије прима и проницава. Имају и угашени светови: ал' нико живи не води рачуна о њима, не маримо за њих, јер их не видимо'.¹⁹ Тако је песник свом свету-песми обезбедио све детерминанте које легитимишу његов постанак (светлост), али и његово стварно постојање (око).²⁰

Отуда песма *Santa Maria della Salute* предочава настајање новог света захваљујући новом сунцу у животу лирског субјекта – идеалној драгој. Препуштање осећањима о којем смо малопре говорили не односи се само на осећање љубави већ и на спознање истине до које се љубављу са идеалном драгом стиже. То је она истина или оно сазнање које наликује чувеном препознавању песника и његове музе као мајке и сина у Костићевој песми *Међу звездама. Вилованка* у којој се такође из еротизованог доживљаја женске фигуре и лаког хумора који прекриљује сусрет лирског субјекта са вилом, рађа потпуно другачија релација:

„Дотакнух је, загрлих је,
манито ми срце бије,
у жестини и заносу
већ осећам бујну косу
што се по мом лицу просу,
мириси ми обасуше
свак' задисак жељне душе.
Загрли ме, дах ми стесни;
ал' очију поглед њез'ни
нагон узда, занос трезни;
из њега ми мисѓ сине:
„Мајко!“ – „Сине!“
одзову се уста њена,
а из белих из рамена
поникоше бела крила:
то је била – моја вила. —“²¹

Ипак, док га у овој песми сазнање приближава мајци-вили, у последњој песми лирски субјекат посведочава најпре своју немоћ и страх пред сазнањем да би га пригрлио тек када му се јави с ону страну живота,

²⁰ Исто, 380–381. У овом наводу дати су цитати из Лаза Костић, *Огледи*, Нолит, Београд, 1965, 79.

²¹ Лаза Костић, *Међу звездама. Вилованка, Песме*, приредио Владимир Отовић, Сабрана дела ЛАЗЕ КОСТИЋА, Матица српска, Нови Сад, 1989, 8.

потврђујући снагом свог сведочења могућност чуда. Отуда је оно носилац наде у време када ће се из *безњенице* лирски субјекат пребацити у *raj*, носилац посведочен постојањем његових песама: „то се не пише, то се не поје, / само што душом пробије зрак“. Ови стихови призивају оне из *Постанка песме*.

Именујући своју идеалну драгу вилом, лирски субјекат уводи мотив који је захваљујући улози коју има у Костићевом опусу Миодраг Радовић с правом назвао поетонимом Костићевог стваралаштва чијим се грађањем у различите модусе симболички представљају песникове душевне силе, односно оно што је душевно.²²

*Ох слатка воћко танталска рода,
Што ниси мени сазрела пре?*

Наведене стихове издвајамо услед рецепције Костићеве песме као одјека његове биографије односно његових љубави: супруге Јулијане Паланачки и музе Ленке Дунђерски. Прича о забрањеној и немогућој љубави остарелог песника према кћери великог пријатеља и мецене – у рецепцији савременог доба нажалост сведена на мелодрамски наратив у којем ужива малограђанска средина – уткана је у идејни хоризонт Костићевог стваралаштва. Она се као видљива испољава у његовим песмама инспирисаним Ленком: *У споменицу Л. Д.* и *Santa Maria della Salute*. Њен затајени облик, од очију јавности склоњен у дубоку интиму изражену чак на другом језику, представља Костићев дневник вођен на француском језику. Да су видљиви и невидљиви део повезани, непобитно су показале анализе односа Костићевих дневничких записа и његове песме *Santa Maria della Salute*. Милан Кашанин у том смислу закључује: „Цела *Santa Maria della Salute* је изашла из његовог дневника. Он ју је смишљао не данима и недељама, није је смишљао ни месецима, већ годинама, бележећи строфу по строфу, па и стих по стих. [...]– генеза Костићеве песме је сада јасна као на длану. Из забелешке његове од 23 октобра 1903 је дошао стих „К’о песма славља у зорин свит“, из забелешке 20–21 јануара 1903 стих „То тек у заносу пророци слуте“ и „Сву вечност за те, дивни тренуте“, из забелешке од 7 септембра 1907 визија Богородице Спаситељке, која је дала јединство песми, монументалну архитектуру, величину, равну Микеланџоловом *Страшном суду* и Вердијевој *Stabat Mater*.“²³ За наш однос према биографизму као књижевнокритичком приступу тумачењу књижевног дела када је у питању *Santa Maria della Salute* кључан је став

²² О томе више у: Миодраг Радовић, *Лаза Костић и светска књижевност*, Београд, 1983, 40–43.

²³ Милан Кашанин, *Дневник Лазе Костића* (Коментар)*, у: *Лаза Костић. 1910 – 1960*, приредио Младен Лесковац, Српска књижевна задруга, Коло LIII, књига 359, Београд, 1960, 92–93.

самог песника обликован кроз његове две жеље, тестаментарно завештане и изриком наведене: „једну (осму по реду), којом је манастиру Крушедолу оставио 1000 круна, са захтевом да се 'сваке године чита молитва за спас душе' Ленке Дунђерски, на дан њене смрти; и друга (девета по реду), да се остави 1000 круна манастиру Врднику–Раваници, да се на Видовдан чита молитва за спас душе Јулијане Костић рођ. Паланачки.“²⁴

*Две се у мени побише силе,
Мозак и срце, памет и сласт.*

У основи Костићевог погледа на свет је принцип укрштаја који се у његовом стваралаштву појављује на свим нивоима – и тематском, и језичком, и идејном, и естетском, и метричком... Тачније, уколико имамо на уму његова дела *Основи лепоте у свету* (1880) и *Основно начело. Критички увод у општу филозофију* (1884), борба супротности остварена у *Santa Maria della Salute* долази као велико финале не само његове поезије већ и панкалистичке онтологије. Јер, судећи по песми *Међу јавом и мед сном* испеваној 1863. у којој је изаткана „матрица једне теорије песништва која ће свој пуни облик добити безмало четрдесет година касније у књизи-трактату посвећеној Јовану Јовановићу Змају (1902).“²⁵, на међи сна и јаве се одиграва драма стварања баш као што се у песми *Santa Maria della Salute* на међи живота и смрти одиграва драма спознаје. Издвајајући КАТЕГОРИЈЕ СИМЕТРИЈЕ И ХАРМОНИЈЕ, Костић наглашава „Степен савршенства и лепота мери се степеном оствареног укрштаја.“ Деловање принципа укрштаја појављује се с подједнаком снагом и на микро и на макро плану омогућавајући досезање ЛЕПОТЕ. У својој анализи Костићевих филозофских списа, Душан Недељковић издваја идеје УНИВЕРЗАЛНЕ БОРБЕ И ЕВОЛУЦИЈЕ сматрајући да је песник изградио посебно становиште „својим уопштавањем закона о укрштају супротности, посматрајући стварност света, живота и духа као вечито ткање које се врши многоструким укрштајима безбројних супротности. Тиме он уводи хераклитовски дијалектизам у модерни еволуционизам.“²⁵ На почетку и на крају свега стоји лепота.

„Лепота, као давнашњи опажај Костићевог ока, долази на крају једног искуства, испуњеног трагичним и ироничним, као апсолутни склад, динамички, постегзистенцијални, његовог духа: лепота се појављује, отуд, на пост-искуственом хоризонту овог Ја. Оно је готово мистички просветљено овом надоласећом лепотом и отуд је нужно у *молитвеном* ставу: молитва којом се Ја обраћа *светој мајци* уноси у Костићеву песму додатни импулс напуштања овоземаљског, узвинућа које дух – у љубави

²⁴ [Младен Лесковац], „III“ у „Болест и смрт Лазе Костића“, Лаза Костић. 1910 – 1960, приредио Младен Лесковац, Српска

²⁵ Др Душан Недељковић, *Српски дијалектички панкализам у XIX веку*, у: *Лаза Костић. 1910 – 1960*, приредио Младен Лесковац, Српска књижевна задруга, Коло LIII, књига 359, Београд, 1960, 240.

и молитви – ипак постиже над долином плача, па се преплитање слојева у *Santa Maria della Salute* хармонизује управо овим молитвеним тоном, који говори да је доминантни покрет духа овог Ја, онај покрет који у себи сједињује склад у раскладу и расклад у складу, безусловно покрет према *висини*, као и Платонов покрет на Рафаеловој фресци: последњи покрет бића био је, ето, *вертикалан*, јер само симбол успона показује колико заостају световне перцепције.²⁶

Зорица В. Несторовић*

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Кључнe речи: Лаза Костић, *Santa Maria della Salute*, интертекстуалност, мадонизам, српски романтизам, дијалектички укрштај, категорија лепог, мотив идеалне драге

Zorica V. Nestorović

LAZA KOSTIĆ, THE POET OF *SANTA MARIA DELLA SALUTE*

The paper brings overview of basic elements in Kostić's poetics as they were incorporate in his famous poem *Santa Maria della Salute*: the category of dialectic intercrossing, the motifs of ideal darling, beauty, Madonna, light, creation and eye. In that way, concerning the main critical thought about this poem but also the results of our new exploration, we investigate the role that *Santa Maria della Salute* had as Kostić's post tragic relation to his own life and work.

²⁶ М. Ломпар, З. Несторовић, *Поезија Лазе Костића*, 17–18.

* zodeam@gmail.com